

НА ПОШАНУ ДОБРОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО НАШОГО КОЛЕГУ – ПРОФЕСОРА ІГОРЯ ЗАХАРУ СИСТЕМАТИК ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ:

*Ігор Захара та його лекційний компендій “Українська філософія”
(Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 354 с.)*

Юрій Горблянський

*“Я не ріс в Афінах, не навчався у філософів,
але був наче бджола, яка прилітає до кожної квітки
і звідти збирає словесний солод і доходить до мудрості”.
Із “Моління Данила Заточника”*

Ігор Захара, як і анонімний давній русич “Данило Заточник”, теж не ріс в Афінах, а проте навчався інтелектуальних мудрощів в Афіні і давніх римлян, позаяк у 1960-і роки здобув вищу освіту філолога-класика на факультеті іноземних мов Львівського університету. Мабуть, не мав він і досвіду систематичних спеціальних філософських студій у школах видатних мислителів аж до написання кандидатської дисертації на історико-теоретичну тему “Філософські погляди Стефана Яворського”, яку успішно захистив у 1977 р. І все-таки мав доглибні підстави порівнювати себе, молодого чи зрілого вченого мужа, із бджолою, яка клопітко літала квітниками людського знання і ретельно визбирувала багатоцінний словесний і фактажний солод, ушляхетнюючи свій інтелект добірним нектаром людського досвіду тамудрості.

Життєво-творчий шлях історика філософії Ігоря Захари укладається у кілька часових рубрик: після закінчення в 1966 р. Львівського університету упродовж більш як двадцяти п'яти років – 1967–1993 – працював у Львівському обласному архіві та Інституті суспільних наук; у 1993–2009 рр. – доцент, а з 2009 р. – професор кафедри історії філософії філософського факультету Львівського університету; тривалий час викладав і в Українському католицькому університеті у Львові. Коло його наукових зацікавлень майже цілковито пов'язане з історико-філософськими студіями. Він, зокрема, є автором систематико-синтетичних книг “Боротьба ідей у філософській думці на Україні межі XVII–XVIII ст.” (1992), “Стефан Яворський” (1992), “Лекції з історії філософії” (1998), “Академічна філософія України” (2000), а також переклав лекційний курс із філософії Стефана Яворського, який побачив світ у першому томі до кінця незреалізованого тритомника “Філософських творів” професора Києво-Могилянської академії. Як бачимо, професор Ігор Захара провадив інтенсивну науково-викладацьку діяльність, проте зрозуміло, що такий поверховий анкетний зріз біографії вченого не може вповні репрезентувати своєрідності його людської і творчої долі.

У контексті української науково-філософської традиції близько півстоліття Ігор Захара, без сумніву, був знаковою особистістю із неповторним харизматичним шармом, виразно

своєрідним поглядом на важливість історико-систематизаторського вивчення специфіки людського філософування. За жодних обставин він, маючи чималий викладацький та читацько-інтелектуальний досвід, не дозволяв собі зверхнього ставлення до колег, студентів чи відчутно менш обізнаних у традиціях філософського розмислу спорадичних опонентів повсякденних обговорень і полемік. Своїми розважливими міркуваннями з приводу того чи іншого духовного феномену він у дивовижний спосіб наче узатишнював мікроклімат у гурті сперечальників і слухачів, зазвичай ненав'язливо, толерантно резюмуючи своє бачення облюбовано-інтимізованим звертанням “Друже!” чи “Приятелю!” Не одного з нас підкуповувала його щира, зичливо-мудра іронія, якою він залюбки надаровував близьких йому за духом інтелектуального пошуку людей, що навіть після нетривалого знайомства якось непомітно ставали для нього товаришами. Подзвін його злегка назалізованого голосу, дещо наївно-добрий, запитливо-благородний погляд з-під брів, підсолоджений деренчливим сміхом, на спогад про професора Ігоря Захара досі гріє душу всім, хто мав щастя заприятелитися з ним, з ким його спілкування переросло в приятельське розмислове балагурство.

Перед тим, як вирушити у мандрівку за світами, Ігор Захара доклав значних зусиль, аби встигнути видати навчальний посібник “Українська філософія”, у якому він спробував дати систематизований виклад традицій українського філософування. Ще до появи книги Ігор Степанович за кожної нагоди у розпал дискусійних сутичок наче апробував свої міркування-пасажі про ту чи іншу непересічну індивідуальність української філософської культури. Мені також поталанило слухати його принагідні роздуми та вряди-годи то підтакувати, то опонувати йому, докидаючи свій мудрагельський шеляг у справу інтерпретації історико-філософського фактажу, почасти й таких контроверсійно-верховинних феноменів, як, скажімо, життєва доля та творча спадщина Гавриїла Костельника. Думаю, мало хто з нас, його близьких приятелів і колег, дозволяв собі думати, що навчальний посібник “Українська філософія” стане лебединою піснею вченого-історіографа філософії, патріотично-символічним інтелектуальним заповітом для роздумів про одну з найменш осмислених і чи не найбільш полемікомістких галузей української національної культури.

Зграбне оформлення книжки у жовто-синій палітрі із зображенням чотирьох українських любоводів на обкладинці – Григорія Сковороди, Івана Франка, Памфіла Юркевича та Гавриїла Костельника – в ансамблі з промовистою назвою не може не привернути уваги потенційного читача. Дослідник свідомо обрав для книги назву, яка відразу викликає численні запитання: не “історія філософської думки”, не “етапи становлення” і навіть не “історія філософських пошуків в Україні”, а ствердно-констативне, як на його погляд, незаперечно-істинне окреслення – “українська філософія”. Вочевидь, саме тому для обґрунтування промовистої назви посібника історіограф українського любоводія цілий перший розділ, а точніше – “Тему 1”, присвячує пропедевтично-методологічній проблемі “філософія в контексті української культури”, через призму якої намагається продискутувати, прояснити питання специфіки філософського знання, ментальності українського народу, традицій філософування в різних народів світу й особливостей формування української філософської культури тощо. Філософія, переконує Ігор Захара, “специфічний феномен людської життєдіяльності, який слугує самопізнанню, духовній орієнтації людини у світі”. Смісложиттєва сутність філософських пошуків людини у світовій філософії коливалася між двома інтелектуальними полюсами: або як філософія голови, рацію, розуму, або як

філософія серця. Українська філософська культура здебільшого розвивалася як філософія серця. У теоретико-методологічних вступних заувагах учений висловлює низку думок, які не кожному українцеві припадуть до смаку, проте дадуть значну поживу для роздумів. Так, доброю рисою українського менталітету (“етноетики”), стверджує він, є духовна еластичність – “готовність запозичити все корисне ззовні, скористатися надбанням інших народів”. А далі читаємо: “З одного боку, в українців проявляється альтруїзм, що межує з конформізмом екстернального походження, піддатливістю іншим соціумам, а з іншого – боротьба, навіть збройна, проти засилля іноземного чинника...”; “Яскраво виражена сенсорика робить українців схильними до компромісів, неконфліктності... Миролюбство українців, їхня беззахисність можуть зумовити агресію...”; “Українська екзистенційність (жіноче начало) визначає характер і ступінь вольового начала. Вона спонукає до постійних пошуків союзника, якого обирають не на основі дискурсу, а під дією емоційно-стихійних чинників, а це призводить до зловживання союзника довірливістю українців, який зазвичай реалізує власні інтереси. Усвідомлення цього приводить українців до переконання, що передусім треба покладатися у всьому на власні сили” [усі цитати – С. 5–6]. Зацитовані та численні контрверсійні міркування стосовно української ментальності та традицій української філософської культури, гадаємо, зворохоблять уяву одного читача.

Ігор Захара не цілком погоджується із домінантною думкою історико-філософів, що українська філософська культура тяжіла здебільшого до східного типу ментальності, фокусувала увагу радше на проблемі постійного самовдосконалення людини, а не на вдосконаленні світу, що, мовляв, вона “не сприймала західноєвропейської логіко-дискурсивної орієнтації, крайнього індивідуалізму та раціоналізму”, “абстрактного, відірваного від життя філософського теоретизування” [с. 11]. Автор посібника наполягає на потребі осмислення української філософії “в контексті західноєвропейської культури”, адже: “Специфіка та оригінальність української філософії полягає в тому, що їй вдалося ввібрати в себе усі надбання східної і західної мислительних парадигм та утворити синтезуюче філософське вчення, основною константою якого є філософська антропологія” [с. 12]. З огляду на специфіку української філософської традиції учений окреслив низку вузлових проблем для адекватного її осмислення, враховуючи, зокрема соціально-психологічні стереотипи, настрої, орієнтири народу-нації; наслідки кількасотлітньої інтегрованості України як умовно пасивної спільноти у складі того чи іншого державно-імперського утворення – аберативні зміни в етнохарактері (як мінливість вдачі та роздвоєна свідомість, схильність до перекинництва, манкуртизму), несприятливі умови для самоорганізації та саморозвитку; переривчастість традиції інтелектуально-філософських пошуків та ін. Український народ, підкреслює дослідник, розбудовував власну культуру “на території межовій, через яку проходять важливі природні, антропологічні й соціокультурні кордони між степом і лісом, між басейнами Чорного і Балтійського морів, між кочівництвом і осілістю, між слов’янами-християнами і турками-спочатку язичниками, а згодом мусульманами, між культурами *Slavia Orthodoxa* і *Slavia Latina*” [с. 15]. Україна, отже, “стихійно синтезувала на власній території Схід і Захід, Північ і Південь”, сформувавши неповторну українську етноментальну, національну єдність.

Для української філософської традиції, наголошує учений, характерні численні особливості, як-от: глибокий, органічний зв’язок із мистецтвом і найбільше з художньою літературою; вчення про софійність як “архетип української ментальності” – про гармонію

людської душі і суспільних відносин; духовно-інтелектуальна відкритість (інтенсивність міжнаціональних культурних контактів) – українська філософська культура є вагомим сегментом усеєвропейської філософської традиції. Так, переконує він, без урахування численних мікро- і макронюансів своєрідності українського філософування неможливо здійснити його історико-філософську систематику. Для зручності аналізу Ігор Захара виокремлює етапи становлення української філософії: ранній етап, або “українська античність”, серединний період – “українське середньовіччя” та сучасний – “український модерн, який поступово переходить у постмодерн” [с. 23]. Шляхетною прикметою українського філософа-історіографа є те, що він не вдається до зневажливих окреслень на кшталт “неповноти”, “збідненості” чи недорозвиненості, “вторинності” української філософської культури. Він, навпаки, наголошує: “Становлення і розвиток української філософії засвідчує її самобутність та оригінальність. За короткий період вона засвоїла та збагатила стилі філософування різних історико-культурних епох, на розвиток яких Західна Європа затратила значно більше часу. Все це свідчить про пришвидшений інтелектуальний поступ України” [с. 24].

Дослідник уболіває за те, щоби в історико-філософських чи інших дослідженнях та інтерпретативних стратегіях уникати плутанини понять і щораз випрозорювати розуміння тих чи інших етапів становлення філософського осмислення людини та світу. Цей науково-методологічний принцип він, зокрема, демонструє, обґрунтовуючи власний терміновжиток, скажімо, етапи античності, середньовіччя і модерну-постмодерну в українській філософії чи розмежування понять “філософська культура” і “філософська наука”: філософська культура, мовляв, розрахована на широкий загал, нею повинні оволодіти якомога більше людей, якщо не все суспільство, тоді як філософська наука є привілеєм вибраних; “філософська культура – це відчуття, переживання і знання філософії, вміння жити з нею, а філософська наука – це передусім творчість, яка ґрунтується на філософському знанні, філософській культурі” [с. 26].

У навчальному посібнику професор Ігор Захара аналізує основні етапи еволюції українського любомудрія, більш докладно акцентуючи на видатних постатях і способах філософського осмислення світу та людини “від давнини до сучасності”, ретельно їх порубрикувавши: “Філософська культура в давній Україні” (*від міфопоетичної прадавнини до XIV ст., зокрема, митрополит Іларіон, Яків Монах, Володимир Мономах, Клим Смолятич, Кирило Туровський, Данило Заточник*); “Ідеї Гуманізму, Відродження та Реформації в Україні” (*Острозький культурно-освітній центр, полемісти та творчість Івана Вишенського, філософія братських шкіл*); “Філософська думка в Києво-Могилянській академії” (*проблеми біблійної екзегетики, логіки, натурфілософії, метафізики у Петра Могили, Теофана Прокоповича, Стефана Яворського, Георгія Кониського*), “Філософія Григорія Сковороди”; “Український романтизм: філософія і світогляд” (*західний варіант – “Руська Трійця”, східний варіант – Микола Гоголь, кирило-мефодіївці – Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко*); “Філософська думка українських учених другої половини XIX ст.” (*Памфіл Юркевич, Олександр Потебня, Михайло Драгоманов*); “Філософські погляди Івана Франка” (*як історика філософії, прихильника і критика позитивізму, теоретика психології творчості*); “Національна ідея в політичній філософії першої половини XX ст.” (*Дмитро Донцов, В’ячеслав Липинський, Микола Міхновський, Володимир Винниченко*); “Релігійна філософія в Західній Україні початку XX ст.” (*кардинал Йосип Сліпий, Гавриїл Костельник, митрополит Андрей Шептицький*), “Філософська думка

в Україні ХХ ст.” (філософія 20–30-х років – Володимир Вернадський, Володимир Юринець, Микола Хвильовий; діаспорна філософія – Дмитро Чижевський, Олександр Кульчицький, Іван Мірчук, Микола Шлемкевич, Іван Огієнко (Митрополит Іларіон), Володимир Шаян, Іван Лисяк-Рудницький та ін.; марксистсько-ідеологічна філософія та різні спроби вийти за її рамки в наукових установах Києва (Марія Злотіна, Павло Копнін, філософська антропологічна школа Віктора Шинкарука – В. Табачковський, Г. Шалашенко, Н.Хамітов та ін., філософія науки – Сергій Кримський, Мирослав Попович та ін., філософські проблеми природознавства – В. Глушков, А. Маркевич, В. Свенціцький та ін.; історико-філософські дослідження В. Євдокименка, Вілена Горського, Валерії Нічик, родини Бичків) і Львова (філософія Петра Лодія, Львівсько-Варшавська школа – Казимир Твардовський, феноменологія Романа Інгардена, історико-філософські дослідження А. Брагінця, А. Пашука, М. Олексюка, Б. Кухти, переклад та популяризація киево-могилянської філософської думки – М. Кашуба, М. Рогович, І. Захара, Я. Стратій, В. Кондзьолка та ін.); “Філософія в незалежній Україні”. Якщо навіть поверхово переглянути історико-філософський компендій І. Захари, то відразу впаде в око багатство репрезентованих імен. Чи не вперше в історико-філософському дослідженні заактуалізована українська релігійна філософія – дидактичні і філософсько-медитаційні праці митрополита Андрея Шептицького, кардинала Йосипа Сліпого і затаврованого ярликом зрадництва у зв’язку з вимушеною активною участю у розпуску Української греко-католицької церкви в 1946 р. Гавріїла Костельника, чії богословські та філософські трактати виказують неординарний талант любомудра (“Матерія і дух”, “Загадкова душа”, “Три розправи про пізнання”, “Світ як вічна школа”, “Шляхи віри модерної людини” тощо).

Підсумовуючи осмислення тягlosti української філософської традиції упродовж тисячоліття, автор посібника наголосив, зокрема, на важливості історико-філософських студій, які “вплинули на філософську культуру країни” та довели, що українська філософія є складовою саме європейської мисленнєвої традиції і що її безсумнівною константою є вчення про людину та шляхи її духовного вдосконалення.

Цікаво, що навіть у тісних рамках жанроформи навчального посібника Ігореві Захарі поталанило поєднати читабельно-динамічний історико-систематизований виклад, фактаж нагущеність матеріалу та фокусно-акцентний спосіб репрезентування знакових представників української філософської традиції. Кожен розділ книги викінчують списки рекомендованої “літератури” та “Питання і завдання для самоперевірки”, а наприкінці посібника подано “Іменний покажчик”, що суттєво полегшує пошук інформаційно-аналітичної оцінки внеску в українську філософську культуру тієї чи іншої особистості.

Але у навчальному посібнику “Українська філософія” є й численні недогляди, виною яким радше не автор, а особи, які книгу готували до друку. Насамперед дещо неприємне враження від посібника творять численні пунктуаційні, орфографічні та стилістичні помилки, які легкома могли усунути шляхетно-відповідальні літературний редактор і коректор. По-друге, численні аналітико-синтетичні пасажі книги сприймаються як побіжні тези конспекту лекції, часто характеристики філософських візій і світоглядних пошуків особистості подано загальною, пунктирно, сказати б, стафажно. На мій погляд, останню тему посібника – “Філософія в незалежній Україні” – історіографові-філософові не пощастило належно висвітлити, адже, перераховуючи представників сучасної української філософської парадигми, поряд із дійсними практиками-філософами – С. Кримський, М. Попович, В. Малахов, П. Кралюк, О. Забужко, В. Табачковський, дослідник називає сучасних

літераторів і літературознавців (Л. Костенко, А. Содомора, В. Неборак, О. Пахльовська, С. Андрусів, А. Печарський та ін.), які, мовляв, “мають особливий потяг до філософії” [с. 346]. Аргументом доцільності такого жесту на адресу сучасних літераторів є те, що література осмислює буття у різних проявах засобами художнього письма, а також те, що, окрім художніх творів із глибинним філософським змістом, письменники пишуть і філософські тексти, трактати, що в Європі вже давно узвичаєно. У чому прорахунок ученого? Віддаючи належне сучасним літературознавцям і письменникам, історик філософії чомусь зігнорував філософські напрацювання численних інших самобутніх, оригінальних представників сучасного філософського пошуку (скажімо, Р. Кіся, А. Карася, В. Кебуладзе та ін.). Однак такий вибірковий, сказати би, суб’єктивістський погляд на сучасний стан справ в українській філософії потрібно подарувати авторові, який принаймні актуалізував проблему сучасної парадигми українського філософування. Сама пропозиція подискутувати на тему новітньої української філософії заслуговує на пошанування.

Кожна книга, в якій узагальнено досвід не одного покоління творчих особистостей, інтелектуалів, заслуговує на увагу, адже такі синтетичні трактати є своєрідним анотованим банком даних про здійснене, зреалізоване, недобачене, зігнороване, недовивчене. Конспективний, зрезюмовано-синтетичний посібник-компендій із української філософії Ігоря Захари, добірний нектар його історико-філософського мислення, як і “Нариси з історії філософії на Україні” Д. Чижевського, історико-філософські книги В. Горського, А. Бичко чи “Специфіка української філософії” Н. Горбача, має стати одним із конструктивних засобів формування світоглядної матриці сучасного українського інтелектуала – вчителя, письменника, ученого, філософа, культуролога, які плекають амбіції вивести українську культуру на магістралі світової філософської та культурологічної традиції. Чи довго залишатиметься актуальною думка Д. Чижевського, що “славянській (зокрема українській) філософії треба ще чекати на свого “великого філософа”, доки “усе те оригінальне, що може є в зародку в творах дотеперішніх мисленників виступить у весь зріст, відкривши глибини національного духа” перед усім світом і своїм народом? А й справді – чи довго?! Професор Ігор Захара залишив вагомий творчо-науковий доробок, адресує його передусім українській молоді, якій невдовзі доведеться як рівній із рівним уже вести власний діалог зі світом, пропонуючи на вселюдський суд естетичні, філософські та культурні надбання й інновації свого народу.

IN RESPECT OF GOOD MEMORY OF OUR FRIEND - PROFESSOR IHOR ZAHARA A SYSTEMATIZER OF PHILOSOPHICAL THOUGHT

*Ihor Zahara and his lecture compendium “Ukrainian philosophy”
(Lviv: Lviv National Ivan Franko University, 2014. – 354 p.)*

Yuri Gorblyans’ky

Стаття надійшла до редколегії 19.09.2016

Прийнята до друку 26.09.2016